

مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی

● علی ططری

اشاره:

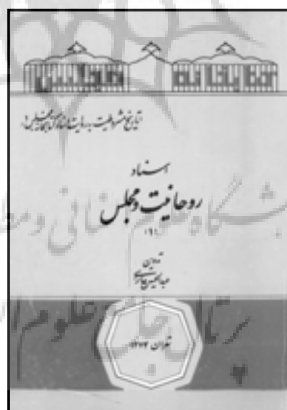
مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، که به صورت رسمی از سال ۱۳۷۲ فعالیت خود را آغاز کرد، یکی از مراکز مهم اسنادی کشور است. این مرکز، با دارا بودن حدود دوازده میلیون سند، محل رجوع مناسبی برای پژوهشگران تاریخ معاصر کشورمان است. بدون شک، این مرکز غنی‌ترین آرشیو پارلمانی کشور محسوب می‌شود که اسناد موجود آن خود بازگوی تاریخ نهادینه شدن دموکراسی و نهاد قانون‌گذاری در کشور است. به‌ویژه آن‌که در سال‌های اخیر، پژوهشگران و مورخان تاریخ معاصر گرایش و علاقه بسیاری نسبت به وقایع انقلاب مشروطه نشان داده‌اند و این مرکز می‌تواند پاسخ‌گوی مستند ابهامات پژوهشی آنان باشد.

در این مقاله به معرفی فعالیت‌های اصلی این مرکز، گردآوری، طبقه‌بندی، ارزش‌یابی، نگهداری، نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی و ارائه خدمات و طرح‌های پژوهشی به محققان و هم‌چنین واحدهای مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی می‌پردازیم.

واحد اسناد ملی

این واحد که مهم‌ترین بخش اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی است، از چند دسته اسناد تشکیل می‌شود:

۱. **اسناد درجه اول:** یا اصل اسناد که گاهی در ضمن مجموعه‌های خریداری شده و یا هدایی به صورت کتاب یا آلبوم و یا به صورت تک‌برگ و یا اوراق به کتابخانه مجلس وارد شده است. این اسناد، به طور عمده، در بخش نسخ خطی کتابخانه نگهداری می‌شوند. از جمله این اسناد می‌توان به نامه‌های **امیر کبیر**، چند آلبوم محتوی اسناد مشروطیت، اسناد

خاندان متین‌دفتری، که اسناد مالیه ایران و به صورت اوراق است، فرمان‌های **ناصرالدین‌شاه**، نامه‌های **قائم‌مقام**، اسناد **سیدجمال‌الدین اسدآبادی**، **اسناد فرمانفرما**، وقف‌نامه چاپی **تیمچه مرحوم فتح‌الله‌خان فرارش‌باشی** واقع در کرمانشاهان یا موضوعات منشآت فرمان‌ها قبلاچه‌های ازدواج قرارداده‌ها و وقف‌نامه‌ها اشاره نمود.

۲. **اسناد درجه دوم:** رونوشت اسناد درجه اول جزو اسناد درجه دوم به شمار می‌آیند که غالباً به صورت کتاب و به خط یک کاتب و شامل اسناد دوره صفوی و قاجار هستند؛ مانند: فرمان

منع ریش تراشیدن در دوره **شاه صفی صفوی**.
۳. **نامه‌ها و فرمان‌های مشروطیت:** از مهم‌ترین اسناد این مجموعه می‌توان به این موارد اشاره کرد:

متن فرمان مشروطیت که از **مظفرالدین‌شاه** به تاریخ چهاردهم جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ مصادف با سیزدهم مرداد ۱۲۸۵، صادر شده است، متن نطق مظفرالدین‌شاه، هنگام افتتاح مجلس در عمارت گلستان، نامه آیات عظام **سید ابوالحسن اصفهانی**، **میرزای نائینی** و **شیخ عبدالکریم حائری یزدی** به مجلس شورای ملی مبنی بر معرفی بیست نفر از عالمان دینی آشنا به شرایط

زمان از ایالات مختلف جهت انتخاب هیأت پنج نفره مجتهدین طراز اول، طبق اصل دوم قانون اساسی مشروطه، نامه تاریخی نمایندگان دوره اول مجلس شورای ملی به محمدعلی‌شاه و پاسخ آن به تاریخ پانزدهم جمادی الاول ۱۳۲۶ برابر با بیست و پنجم خرداد ۱۲۸۷.

۴. **اسناد بیست و چهار دوره مجلس شورای ملی و هفت دوره مجلس سنا:** این مجموعه شامل اسناد موجود در بایگانی راکد مجلس و دارای اسناد بسیار مهمی است که از نظر بررسی وقایع تاریخی - اجتماعی سال‌های نخستین مشروطیت و

هم‌چنین تحلیل تاریخ ایران پس از انقلاب مشروطه تا پایان عصر پهلوی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اسناد موجود در این بایگانی به طریقه دوره‌ای و تقدم تاریخی ثبت و بایگانی شده‌اند و از نظم مطلوبی برخوردارند. این اسناد به مجموعه‌های زیر تقسیم می‌شوند:

- اعتبارنامه‌های نمایندگان مجلس شورای ملی، که از مهم‌ترین اسناد مجموعه است و از آن میان اعتبارنامه آقایان، میرزا حسن خان پیرنیا (مشیرالدوله)، سیدحسن تقی‌زاده، علی‌اکبردهخدا، محمد تقی بهار (ملک‌الشعرا) ... جالب توجه است.

- عرایض مردمی که از تمام ایالات و حتی ایرانیان خارج از کشور به مجلس شورای ملی ارسال می‌شد، بخش دیگری از این اسناد است که به لحاظ بررسی تاریخ اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و ادبی ایران اهمیت خاصی دارند.

- اسناد مربوط به انتخابات مجلس شورای ملی در حوزه‌های انتخابیه سراسر کشور از دیگر اسناد مهم این بخش هستند، که هنوز بایابی و فهرست‌نویسی نشده‌اند.

- اسناد کمیسیون‌های مجلس شورای ملی و هم‌چنین صورت جلسات و مصوبات این کمیسیون‌ها نیز، از اسناد مهم این مجموعه به حساب می‌آیند که هنوز بایابی و فهرست‌نویسی نشده‌اند.

- از دیگر مجموعه‌های اسنادی می‌توان به این موارد اشاره کرد:

قوانین موضوعه و مطبوعه؛

اسناد و دفاتر مربوط به کارگزینی مجلس شورای ملی؛

اسناد مربوط به مجلس مؤسسان و اتحادیه بین‌المجالس؛

اسناد مالی و اسناد مربوط به حسابداری مجلس شورای ملی؛

اسناد مربوط به لوایح، طرح‌ها و بودجه‌های اختصاص یافته به وزارت‌خانه‌ها.

علاوه بر مجموعه‌های فوق، اسناد مربوط به هفت مجلس سنا که مشتمل بر سه بخش الف - پرونده‌های نمایندگان مجلس سنا، ب - اسناد مربوط به عرایض مجلس سنا و ج - اسناد حسابداری و کارگزینی مجلس سنا و منتخب (بریده) جراید می‌باشد نیز اهمیت ویژه‌ای دارند.

واحد اسناد غیر مکتوب

در کنار اسناد مکتوب مرکز اسناد کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی، واحد اسناد شنیداری و دیداری به‌عنوان قسمت دیگری از بخش اسناد، دارای منابع غنی و منحصر به فرد است. از آنجا که عصر حاضر، عصر ارتباطات و پیشرفت سریع در علوم است، ابزار شنیداری و دیداری در انتقال اطلاعات و هم‌چنین در نظام

آموزشی، تحقیقاتی و فرهنگی جوامع بشری نقش به‌سزایی دارند. در این راستا واحد شنیداری و دیداری کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی، از سال ۱۳۷۷، فعالیت خود را با هدف گردآوری، حفظ و نگهداری منابع آغاز نموده‌است و به جامعه محققان و پژوهشگران فرهنگ و تاریخ خدمات ارائه می‌دهد.

منابع اطلاعاتی موجود در این بخش، شامل عکس‌های تاریخی، نوارهای ریلی، مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، نقشه‌ها و لوح فشرده اعتبارنامه‌های نمایندگان مجلس شورای ملی می‌شود که به شرح مختصر هریک از آن‌ها می‌پردازیم.

عکس‌های دوره قاجار: این عکس‌ها ۴۰۰ قطعه هستند و

شامل عکس‌های مجلس شورای ملی، رجال مشروطه، بناهای دولتی حکومتی، مدارس و اماکن متبرکه‌اند. عکس‌ها شناسایی شده‌اند و از طریق پایگاه اسناد تصویری کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی قابل بایابی هستند.

عکس‌های مجلس شورای ملی: این عکس‌ها ۳۰۰۰ قطعه

و شامل عکس‌های نمایندگان، بازدیدهای هیأت پارلمانی کشورهای مختلف، برپایی جشن‌های مشروطیت، بازدیدهای محمدرضا شاه پهلوی و فرح پهلوی از کتاب‌خانه و دیگر اماکن هستند. این عکس‌ها به لحاظ زمانی، سال‌های ۱۳۵۷ - ۱۳۴۶، را شامل می‌شوند.

عکس‌های مجلس سنا: این عکس‌ها ۳۵۰۰ قطعه و

شامل عکس‌های نمایندگان، بازدیدهای محمدرضا شاه پهلوی و فرح پهلوی، بازدیدهای هیأت پارلمانی کشورهای مختلف و برپایی جشن‌های مشروطیت در سال‌های مختلف هستند. این عکس‌ها به لحاظ زمانی، سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۲۴، را در برمی‌گیرد. این تصاویر نیز مورد شناسایی قرار گرفته‌اند و در پایگاه اسناد تصویری کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی قابل بایابی هستند.

عکس‌های مجلس شورای اسلامی: این عکس‌ها ۱۰۰۰

قطعه هستند که هنوز به طور کامل آماده‌سازی و ساماندهی نشده‌اند.

نقشه‌ها: نقشه‌ها نیز به عنوان منابع معتبر و قابل استناد

از دیگر اسناد ذی‌قیمت این بخش هستند که حدوداً تعداد ۱۰۰ نقشه ایران و جهان با موضوعات تاریخی، اقتصادی و سیاسی در این واحد نگهداری می‌شود.

نوارهای ریلی: این نوارها که شامل مشروح مذاکرات مجلس

شورای ملی در دوره آخر آن می‌باشند، اخیراً به‌صورت لوح فشرده (CD) درآمده‌اند و در اختیار پژوهشگران قرار می‌گیرند. دوره زمانی این نوارهای ریلی، شامل دوره‌های بیست و سه و بیست و چهار مجلس شورای ملی است.

علاوه بر موارد فوق، اخیراً نیز در این بخش پوستره‌های مربوط به سمینارها، کنگره‌ها و فراخوان‌های حوزه علوم انسانی

بایگانی و فهرست می‌شوند. در ضمن بخش شنیداری و دیداری مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی در طرحی چند ساله مشغول اسکن اسناد و تصاویر تاریخی مرکز می‌باشد که به مرور اسکن تمامی اسناد دوره‌های مجلس شورای ملی و سنا انجام خواهد گرفت.

واحد کتابخانه واسپاری سازمان ملل متحد

هنگام جنگ جهانی دوم و به ابتکار متفقین سازمان ملل متحد، به وجود آمد. این سازمان در مدت بیش از شصت سال موجودیت و فعالیت، مجموعه‌ای از اسناد و مدارک از کارگزاری‌های خود منتشر کرده است که به لحاظ کمی و کیفی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اسناد که اهم فعالیت‌های سازمان را منعکس می‌کند، برای متخصصان علوم سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و پزشکی حائز اهمیت ویژه‌ای است؛ به‌خصوص، برای شناخت سیاست جهانی و نظام بین‌المللی بعد از جنگ جهانی دوم اسناد و انتشارات سازمان ملل قابل اتکا هستند. هم اکنون بیش از ۴۰۰ کتابخانه واسپاری در بیش از ۱۴۰ کشور عضو دائر و فعالند که بنا به نیازشان، بخشی یا همه منابع منتشر شده را دریافت می‌کنند.

کتابخانه مجلس شورای اسلامی نیز از جمله این کتابخانه‌هاست، که از نخستین سال‌های تأسیس سازمان ملل و به‌طور مشخص از سال ۱۹۴۸ میلادی تاکنون، کلیه منابع سازمان ملل را به سه زبان انگلیسی، فرانسه و عربی دریافت می‌دارد. بدین ترتیب، کامل‌ترین و غنی‌ترین مجموعه‌های انتشاراتی این سازمان را در اختیار دارد. در حال حاضر، برای مراجعین کتابخانه استفاده از منابع مذکور نامحدود و رایگان است و همچنین، جستجوی الکترونیکی در کلیه سایت‌های سازمان ملل از طریق اینترنت در محل کتابخانه میسر است. موضوعات اسناد سازمان ملل اغلب مربوط به شش رکن اصلی سازمان و کارگزاری‌های تخصصی آن، یعنی:

سازمان بین‌المللی کار (ILO)، سازمان خواربار و کشاورزی (FAO)، سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (VNE SCO)، سازمان بهداشت جهانی (WHO)، گروه بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول (IMF)، سازمان بین‌المللی هوانوردی (ICAO)، اتحادیه جهانی پست (VPV)، اتحادیه بین‌المللی مخابرات (ITV)، سازمان هواشناسی جهانی (WMO)، سازمان دریانوردی بین‌المللی (IMO)، سازمان جهانی مالکیت معنوی (WIPO)، صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی (IFAD)، سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (VNIDO) و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA) است. افزون بر این، سازمان درباره‌ی موضوعات مهم روز جهان مانند: مسأله اشغال فلسطین، رفع تبعیض نژادی، رشد جمعیت جهان،

خلع سلاح، آزادی مطبوعات، مسائل آلودگی محیط زیست، مسائل بین‌المللی آب شیرین، آلودگی دریاها و... نیز منابعی به کتابخانه ارسال می‌دارد.

واحد گزارشات دولتی

به مجموعه گزارش‌هایی که از سازمان‌ها، وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی به صورت کارنامه، گزارش عملکرد، سالنامه و آمار، گزارش کنفرانس‌ها، قطعنامه‌ها، سمینارها تهیه و صادر می‌شود، گزارش دولتی می‌گویند. این گزارش‌ها حاوی مجموعه‌ای از آخرین اطلاعات آماری موجود در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور است که نیازهای تصمیم‌گیری برنامه‌ریزان و پژوهشگران را بر طرف می‌سازد.

برای نخستین بار در سال ۱۳۶۲ و در زمان دکتر نجفقلی حبیبی ریاست وقت موزه و کتابخانه شماره دو مجلس شورای اسلامی، به پیشنهاد ایشان آرشیو گزارش‌های دولتی در کتابخانه شماره دو مجلس اسلامی تأسیس شد و از آن زمان طی مکاتباتی که با وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها همچنین کمیسیون‌های مجلس انجام گرفته است، مقرر شد واحد گزارش‌های دولتی در کتابخانه شماره دو مجلس ایجاد شود. بنابراین، عملاً از سال ۱۳۶۴ ارائه خدمات این بخش به مراجعین آغاز شد. تعداد گزارش‌های موجود تا به امروز، ۱۳۰۰۰ عنوان است که از این تعداد ۱۲۵۰۰ عنوان وارد پایگاه گزارشات دولتی شده است و برای مراجعه‌کنندگان قابل بازیابی است.

گزارش‌های دولتی موضوعاتی چون آمارنامه‌ها، گزارش عملکرد و فعالیت‌ها، تک‌نگاشت‌ها، سالنامه‌ها، قطعنامه‌ها و گزارش سمینارها و کنفرانس‌ها از مراکز دولتی و حکومتی، سازمان‌ها و نهادها و احزاب و مراکز فرهنگی و هنری را در برمی‌گیرند. بهترین گزارش‌های این واحد، در سال‌های اخیر از مرکز آمار ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی و دیوان محاسبات کشور گردآوری شده است.

قدیمی‌ترین گزارش موجود در واحد گزارش‌های دولتی کتابخانه مجلس شورای اسلامی با موضوع ششمین راپورت رئیس مالیه در سال ۱۳۰۲ش. به وزارت مالیه اختصاص دارد.

انتشارات

اسناد روحانیت

مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، در راستای اهداف خویش در زمینه نشر اسناد تاریخ مشروطه و نهاد قانون‌گذاری و همچنین روشن نمودن بخش‌های تاریخی از تاریخ معاصر ایران، اقدام به انتشار مجموعه‌ای چهار جلدی تحت عنوان «اسناد روحانیت و مجلس» کرده است. این مجموعه، به همت استاد عبدالحسین حائری و خانم منصوره تدین‌پور

به زیور چاپ آراسته گردیده است. اسناد روحانیت، مهم‌ترین اسنادی هستند که تاکنون منتشر شده‌اند. روش تدوین این مجموعه بدین صورت بوده است که در آغاز، از بین اسناد دوره دوم تا پنجم مجلس شورای ملی، نوشته‌هایی که حاوی نام یک یا چند تن از روحانیون در آن بود، برای این مجموعه برگزیده شد. ترتیب قرار گرفتن این اسناد، ترتیب سندی است و برای هر سند، نخست شرحی کوتاه با ذکر مأخذ آمده است.

پس از بازنویسی سند، اصل سند قرار داده شده است و در پایان نیز، تعدادی عکس متناسب با متن کتاب به پیوست آورده شده است. عناوین این کتاب به شرح زیر است:

- ۱ - عبدالحسین حائری / اسناد روحانیت مجلس. ج ۱. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ۱۳۷۴ /
- ۲ - منصوره تدین‌پور / اسناد روحانیت مجلس. ج ۲. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ۱۳۷۵ /
- ۳ - منصوره تدین‌پور / اسناد روحانیت مجلس. ج ۳. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ۱۳۷۶ /
- ۴ - منصوره تدین‌پور / اسناد روحانیت مجلس. ج ۴. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ۱۳۷۹ /

چند امتیازنامه عصر قاجار:

این کتاب شامل ۲۱ امتیازنامه و اجاره‌نامه دوره قاجار است، برای نخستین بار در سال ۱۳۸۰، به کوشش میرهانشم محدث توسط سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی منتشر شد. این کتاب، دارای نمایه اشخاص و کتاب است.

طرح‌های پژوهشی

کتابخانه مجلس شورای اسلامی در راستای ترغیب و تشویق کارشناسان و پژوهشگران تاریخ مشروطه و استفاده از سایر نیروهای متخصص، طرح‌های اسنادی خود را در قالب طرح‌های پژوهشی ارائه نموده است که هم‌اکنون بیش از ده طرح پژوهشی به پژوهشگران این عرصه محول گردیده است. در زیر با مهم‌ترین این آثار که در حال انتشار هستند آشنا می‌شویم:

- ۱ - اسناد انجمن‌های ایالتی و ولایتی برگرفته از مجموعه اسناد مربوط به انجمن‌های ایالتی و ولایتی مناطق مختلف کشور در دوره مشروطه (دوره اول تا پنجم مجلس شورای ملی)، به کوشش مسعود کوهستانی نژاد (در مرحله چاپ)؛

۲ - اسناد نویافته دوره اول مجلس شورای ملی: این مجموعه به دلیل اینکه اغلب اسناد و مدارک مجلس اول مشروطه در جریان به توپ بستن از بین رفته‌اند، بسیار اهمیت دارند و توسط مسعود کوهستانی نژاد تدوین یافته است؛

۳ - اسناد رجال ادب و فرهنگ دوره مشروطه: به لحاظ زمانی شامل دوره اول (۱۲۸۵ ش.) تا دوره پنجم (۱۳۰۴ - ۱۳۰۲ ش.) می‌شود و برگرفته از اسناد رجال فرهنگی و ادبی، مسائل و وقایع فرهنگی دوره مورد نظر است؛

۴ - اسناد کردستان و کرمانشاهان در دوره مشروطه: شامل مهم‌ترین اسناد این دو ایالت در دوره تاریخی مجلس اول تا پنجم شورای ملی است که توسط رضا شهر آذری به‌انجام رسیده است و در حال انتشار است.

۵ - اسناد عدلیه در دوره مشروطه: این مجموعه از مهم‌ترین اسناد مربوطه به وزارت عدلیه و امور قضایی در دوره‌های اول تا پنجم مجلس شورای ملی است که توسط رحیم نیک‌بخت در حال انجام است.

۶ - اسناد کرمان و سیستان و بلوچستان در دوره مشروطه: این مجموعه نیز از مهم‌ترین اسناد موجود در مرکز در خصوص دو ایالت فوق در دوره‌های اول تا پنجم مجلس شورای ملی است.

برپایی نمایشگاه

مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، در راستای تحقق اطلاع‌رسانی مناسب، شرکت در نمایشگاه و برپایی چند نمایشگاه را به خصوص در سال ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ در اولویت کار خود قرار داد، که برپایی نمایشگاه عکس و اسناد در همایش یکصدمین سال مشروطیت، همچنین شرکت در نمایشگاه خانه مشروطیت در تبریز و برپایی نمایشگاه اسناد و مصوبات قانونی بیست و چهار دوره قانون‌گذاری مجلس شورای ملی و شش دوره

مجلس شورای اسلامی، برپایی نمایشگاه در همایش یکصدمین سال قانون‌گذاری در ایران و نمایشگاه اسناد در همایش رؤسای مجالس قانون‌گذاری آسیایی در تهران از جمله آن‌ها است.

پاسخگویی به مراجعان

محققان و پژوهشگران اسناد می‌توانند با ارائه معرفی‌نامه، از اسناد و منابع این بخش استفاده نمایند و تصاویر اسناد را به صورت لوح فشرده (CD) دریافت نمایند. بدون شک پاسخگویی مناسب و سریع به محققان این عرصه از اولویت‌های مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی است.